

KAJ LAHKO STORI FILOZOFIJA DANES?

Naloga filozofije ni odgovarjati, ampak pokazati, da je lahko sam način, kako gledamo na problem, del problema. Ne obstajajo samo napačni odgovori, so tudi napačna vprašanja. | dr. Slavoj Žižek

Rasizem. Najprej nam mora pasti v oči težnja, da v rasističnih izbruhih avtomatično razpoznamo problem kulturne netolerance: nestrpnosti do drugih ras, religij, kultur, seksualnih praks in načinov življenja. To nikakor ni samoumevno: če si bežno ogledamo govore Martina Luthra Kinga, ključne figure ameriškega anti-rasističnega boja, ugotovimo, da nikoli ni spregovoril o toleranci. Zanj je problem neenakost, izkoriščanje in nepravilnost; zdravilo, ki ga predlaga, pa ni toleranca, ampak emancipatorni politični boj. Trditi, da črnici od belcev zahtevajo več tolerance, bi bilo zanj smešno in ponižujoče – zahtevali so zakonsko in ekonomsko enakost in pravičnost.

Zakaj torej danes na rasizem gledamo kot na problem nestrpnosti? Takojšen odgovor najdemo v osnovni potezi liberalne multikulturalistične ideologije: v 'kulturalizaciji politike'. Politične razlike - razlike, pogojene s politično neenakostjo ali ekonomskim izkoriščanjem – so naturalizirane in nevtralizirane v kulturne razlike, torej v neke danosti, v nekaj, česar ni moč premostiti, v nekaj, kar je mogoče samo tolerirati. Vzrok te kulturalizacije je umik, neuspeh neposrednih političnih rešitev, kot so država blaginje ali razni socialistični projekti. Toleranca je njihov post-politični nadomestek.

Politolog **Samuel Huntington** je predlagal najuspešnejšo for-

Foto: Dreamstime

Se bo zlovesča kombinacija azijske knute in evropske borze izkazala za ekonomsko učinkovitejšo od zabodnega liberalnega kapitalizma?

mulo te 'kulturalizacije politike', ko je poglobitni vir današnjih konfliktov umestil v 'trk civilizacij', kar nas mika označiti za Huntingtonovo bolezen našega časa. Kot se je izrazil Huntington: 'železno zaveso ideologije' je po koncu hladne vojne nadomestila 'žametna zavesa kulture'. Huntingtonova mračna vizija 'trka civilizacij' se utegne zdeti natančno nasprotje svetlega obeta konca zgodovine v podobi globalne liberalne demokracije, ki ga je razvil politolog **Francis Fukuyama**. Se kaj bolj razlikuje od njegove psevdo-heglovske ideje o 'koncu zgodovine' – ultimativna formula najboljšega možnega družbenega reda je bila najdena v kapitalistični liberalni demokraciji, tako da sedaj ni več prostora za noben nadaljnji konceptualni napredek; tu so le še empirične ovire, ki jih je treba premagati, – kot pa Huntingtonov 'trk civilizacij' kot poglobitni politični boj 21. stoletja? Toda vseeno mislim, da je 'trk civilizacij' politika na koncu zgodovine.

Kitajska kot *déjà vu* Evrope

Medtem ko liberalizem samega sebe predstavlja kot utelešenje anti-utopije in današnji neoliberalizem kot znamenje nove dobe človeštva, ki se je odreklo utopičnim projektom, ki so krivi za totalitarne grozote 20. stoletja, pa sedaj postaja vse bolj jasno, da so bila čas prave utopije clintonovska devetdeseta s svojim prepričanjem, da smo dosegli 'konec zgodovine' (Fukuyama), da je človeštvo končno našlo formulo optimalne družbeno-ekonomske ureditve. Izkušnje zadnjih desetletij jasno kažejo na to, da trg ni benigni mehanizem, ki deluje najbolje, če ga pustimo, da v miru opravlja svoje delo, potrebuje dobršno mero zunaj-tržnega nasilja, da bi bili zagotovljeni pogoji za njegovo delovanje.

Trg ni benigni mehanizem, ki deluje najbolje, če ga pustimo pri miru, temveč potrebuje tudi dobršno mero zunaj-tržnega nasilja.

Kitajska je vzorčen primer. Analitiki ob soočenju z današnjo eksplozijo kapitalizma na Kitajskem pogosto sprašujejo, kdaj bo prišlo do uveljavitve politične demokracije kot 'naravnega' političnega spremljevalca kapitalizma. A podrobnejša analiza tako upanje hitro razprši: namesto da na dogajanje v današnji Kitajski gledamo kot na orientsko-despotsko popačenje kapitalizma, je treba v njem videti ponovitev razvoja kapitalizma v sami Evropi. V zgodnji moderni večina evropskih držav še zdaleč ni bila demokratična; če so že bile demokratične (kot v primeru Nizozemske), potem le za liberalno elito, ne za delavce. Pogoji kapitalizma so bili ustvarjeni in vzdrževani z brutalno državno diktaturo, navdse podobno današnji Kitajski kot državi, ki zakonja nasilno razlašča navadnih ljudi, iz njih napravi proletarce in jih disciplinira v njihovo novo vlogo.

Azijske knute in evropske borze

Na današnji Kitajski torej ni nič eksotičnega; tamkajšnje dogajanje zgolj ponavlja našo lastno pozabljeno preteklost. Kaj pa domislek nekaterih zahodnih liberalnih kritikov: koliko hitrejši bi bil kitajski razvoj, če bi ga združili s politično demokracijo?

Nemški sociolog **Ralf Dahrendorf** je pred nekaj leti v televizijskem intervjuju rastoče nezaupanje v demokracijo povezal z dejstvom, da pot k novi blaginji, ki sledi vsaki revolucionarni spremembi, vodi skozi 'dolino solz'.

Po padcu socializma ni mogoče neposredno preiti k preobilju

uspešnega tržnega gospodarstva – zrušiti sta se morali omejeni, toda realni, socialistična blaginja in varnost, in ti prvi koraki so nujno boleči. Enako velja za Zahodno Evropo, kjer prehod od države blaginje k novi globalni ekonomiji vključuje boleče odrekanje, manjšo varnost, manj zajamčeno socialno skrbstvo. Po mnenju Dahrendorfa ta problem najbolje prikazuje preprosto dejstvo, da ta boleči prehod skozi 'dolino solz' traja dlje od povprečnega obdobja med (demokratičnimi) volitvami, tako da je skušnjava – odlašati s težavnimi spremembami v korist kratkoročnih volilnih ciljev – zelo velika. Implikacija te teze je jasna: mar ni eden od logičnih sklepov, ki ga je treba povleči iz odpora večine do nujnih strukturnih sprememb v ekonomiji, ta, da bi oblast za desetletje ali več, četudi z nedemokratičnimi sredstvi, morala prevzeti razsvetljena elita, ki bi vpeljala nujne ukrepe in postavila temelje resnično stabilne demokracije?

Fareed Zakaria v tem smislu poudarja, da se demokracija lahko prime le v ekonomsko razvitih državah: prezgodnja demokratizacija držav v razvoju vodi v populizem, ki se konča v ekonomski katastrofi in političnem despotizmu – nič čudnega, da so gospodarsko najuspešnejše države tretjega sveta (Tajvan, Južna Koreja, Čile) v celoti sprejele demokracijo šele po obdobju avtoritarne vladavine.

Ali ni to sklepanje najboljši dokaz za kitajsko pot h kapitalizmu v nasprotju z rusko? Rusija je po padcu komunizma speljala 'šok terapijo' in se vrgla neposredno v demokracijo ter se podala na hitro pot h kapitalizmu – rezultat pa je bil gospodarski bankrot. Kitajci pa so nasprotno sledili poti Čila in Južne Koreje ter se pri nadzorovanju socialnih izdatkov prehoda v kapitalizem poslužili neomejene avtoritarne državne oblasti, s čimer so se izognili kaosu.

Skratka, nenavadna kombinacija kapitalizma in komunizma še zdaleč ne predstavlja absurdne anomalije, pač pa se je izkazala za blagoslov v preobleki (ali celo brez nje); Kitajska se ni tako naglo razvijala kljub avtoritarni komunistični vladavini, temveč prav zaradi nje.

Kaj pa če obljubljeni demokratični druga stopnja, ki sledi avtoritarni dolini solz, ne bo nikoli nastopila? Nemara je prav to tako vznemirjujoče na današnji Kitajski: namreč sum, da njen avtoritarni kapitalizem ni goli preostanek naše preteklosti, ponovitev procesa kapitalističnega kopičenja, ki se je v Evropi odvijal med 16. in 18. stoletjem, temveč znamenje prihodnosti? Kaj pa če se bo 'zlovešča kombinacija azijske knute in evropske borze' izkazala za ekonomsko učinkovitejšo od našega liberalnega kapitalizma? Kaj če kaže na to, da demokracija, kot jo razumemo mi, ni več pogoj in gonilo gospodarskega razvoja, ampak njegova prepreka?

Navade naše vsakdanje

Kaj nas torej zares ločuje od Kitajcev? Navade, običaji. Kaj so navade? Vsak pravni red ali vsak red eksplicitne normativnosti se mora opreti na kompleksno mrežo neformalnih pravil, ki nam narekuje, kako naj se vedemo do eksplicitnih norm. Kako jih naj udejanjimo, v kolikšni meri jih moramo jemati dobesedno in kako in kdaj jih lahko ne upoštevamo ali smo k temu celo spodbujani. Ta neformalna pravila so domena navade. Poznavanje navad določene družbe pomeni poznavanje meta-pravil aplikacije njenih

eksplicitnih norm: kdaj jih uporabiti ali jih ne uporabiti; kdaj jih kršiti; kdaj zavrniti ponujeno izbiro; kdaj smo dejansko primorani kaj storiti, a se moramo pri tem vesti, kakor da je to stvar naše svobodne izbire kot v primeru poplašča. Pomislimo na vse tiste vljudne predloge, ki so tu zato, da jih zavrnemo: 'navada' je, da jih zavrnemo, in vsakdo, ki jih sprejme, zagreši vulgarno napako. Enako velja za mnoge politične situacije, v katerih je ponujena neka izbira pod pogojem, da pravilno izberemo: iz gole formalnosti smo opozorjeni na to, da lahko stvar zavrnemo, toda od nas se pričakuje, da to možnost zavrnemo in entuziastično rečemo 'da'. Za mnoge seksualne prepovedi drži prav nasprotno: eksplicitni 'ne' dejansko deluje kot zapoved, da nadaljujemo, a obzirno!

Najelementarnejšo raven navad tvorijo tako imenovane prazne geste, ponudbe, ki so tam zato, da bi bile zavrnjene. Delavci na Japonskem imajo vsako leto pravico do štirideset dnevni počitnic. Toda od njih se pričakuje, da te pravice ne izrabijo: implicitni dogovor je, da ne izkoristijo več kot polovico tega časa. Zamislimo si bolj vsakdanjo situacijo. Potem ko iz krute tekme s svojim najbližjim prijateljem za napredovanje v službi izidem kot zmagovalc, se od mene pričakuje, da ponudim svoj umik, tako da bo napredoval on. Od njega pa se pričakuje, da zavrne moj predlog. Na ta način lahko nemara ohraniva svoje prijateljstvo.

Geste, ki jih moramo zavrniti

Spomnimo se še paradoksnosti postopka opravičevanja: če nekoga prizadenem s svojo kruto opazko, se od mene pričakuje, da se mu iskreno opravičim, od njega pa se pričakuje, da bo dejal: »Hvala, to cenim, a nisi me užalil, vedel sem, da nisi tako mislil, tako da mi v resnici nisi dolžan nobenega opravičila.« Poanta je seveda ta, da je treba kljub temu, da opravičilo konec koncev ni bilo potrebno, iti skozi celoten proces opravičevanja. »Nisi mi dolžan nobenega opravičila,« je moč reči šele potem, ko dejansko ponudim opravičilo, tako da iz procesa, četudi se v njem formalno nič ne zgodi in se opravičilo izkaže za nepotrebno, vseeno izide nek dobiček. Tu smo priča simbolni menjavi v čisti obliki: gesti, ki je tu zato, da bi bila zavrnjena. Magija simbolne menjave je v tem, da iz tega sporazuma solidarnosti, čeprav sva na koncu na istem kot na začetku, za oba izide neka pridobitev.

Kapitalizem je osnovan na brutalni državni diktaturi, podobno v današnji Kitajski, ki legalizira nasilno razlašanje navadnih ljudi.

Navade so torej snov, iz katere se sestojijo naše identitete. V njih udejanjamo in s tem natančno določimo tisto, kar dejansko smo kot družbena bitja, pogosto v nasprotju z našim lastnim zaznavanjem samih sebe. Prav njihova transparentnost navade dela za medij družbenega nasilja. Spomnimo se številnih primerov

pedofilije, ki so pretresli katoliško Cerkev. Ko njeni predstavniki vztrajajo, da so ti primeri, čeprav so obžalovanja vredni, notranji problem Cerkve, in ko kažejo zadržanost pri sodelovanju s policijo v njenih preiskavah, imajo po svoje prav.

Kitajska se ni tako naglo razvijala kljub avtoritarni komunistični vladavini, temveč prav zaradi nje.

Pedofilija katoliških duhovnikov ni nekaj, kar zadeva le osebe, ki so iz kontingentih razlogov, ki se nanašajo na zasebno preteklost, ki nima zveze s Cerkvijo kot institucijo, pač izbrali poklic duhovnika. Gre za fenomen, ki zadeva katoliško Cerkev kot tako, ki je vpisan v samo delovanje Cerkve kot družbeno-simbolne institucije. Ne zadeva 'zasebnega' nezavednega posameznikov, ampak 'nezavedno' institucije same: ne gre za nekaj, do česar pride zato, ker se mora institucija, da bi sploh preživela, prilagoditi patološkim realnostim libidinalnega življenja, pač pa za nekaj, kar sama institucija potrebuje, da bi se lahko reproducirala. Zlahka si predstavljamo 'heteroseksualnega' (ne pedofilskega) duhovnika, ki se po letih služenja zaplete v pedofilijo, ker ga v to zvabi sama logika institucije. Takšno institucionalno Nezavedno označuje obsceno utajeno hrbtno stran, ki – natanko kot utajena – ohranja javno institucijo. V vojski to hrbtno stran tvorijo obsceni seksualizirani obredi šikaniranja, ki ohranjajo solidarnost skupine.

Zagate permisivnega kapitalizma

Ta paradoks institucionalnega Nezavednega je lepo podan v naslovu nedavnega poročila o Kitajski: »Na Kitajskem je skrivnost celo to, kaj je skrivnost.« Mnogi nevšečni intelektualci, ki poročajo o političnem zatiranju, ekoloških katastrofah, podeželski revščini itd. (na primer o Kitajki, ki je svojemu možu, ki živi v tujini, poslala izseke iz lokalnega kitajskega časopisa), so dobili po več let zapora za izdajstvo državne skrivnosti, četudi sploh niso vedeli, da so storili kaj narobe. Trik je bil seveda v tem, da so mnogi zakoni in regulacije, ki tvorijo režim državne skrivnosti, tudi sami tajni, tako da posamezniki težko vedo, kako in kdaj jih kršijo. Ta tajnost same prepovedi služi dvema namenoma, ki ju ne smemo pomešati. Njena splošno priznana vloga je v univerzalizaciji krivde in strahu: če ne veš, kaj je prepovedano, ne moreš vedeti niti tega, kdaj kršiš prepoved, kar te vedno dela za potencialno krivega. Potemtakem ni nič čudnega, da ima tudi statut Opus dei napol tajni status, saj obstoji le v latinščini in ni na razpolago niti večini njegovih članov.

Stvari so tu seveda bolj natančne: z izjemo vrhunca stalinističnih čistk, ko je bil dejansko vsakdo lahko spoznan za krivega, ljudje vedo, kdaj počnejo nekaj, kar bo vznejevoljilo tiste na oblasti. Funkcija prepovedi prepovedi potemtakem ni zbujanje iracional-

nega strahu, pač pa potencialnim disidentom (ki mislijo, da lahko za svojo kritično dejavnost ostanejo nekaznovani, ker pač ne kršijo nobenega zakona, ampak počnejo zgolj tisto, kar jim jamči zakon – svoboda tiska itd.) dati vedeti, da bodo, če bodo preveč vznemirjali tiste na oblasti, kaznovani po volji oblasti: »Ne izzivajte nas, z vami lahko storimo, kar se nam zahoče, tu vas ne ščitijo nobeni zakoni!«

Zloglasni 133 člen

V bivši Jugoslaviji se je bilo pri pregonu pisateljev in novinarjev vselej mogoče sklicevati na zloglasni 133. člen kazenskega zakonika, ki je kriminaliziral vsako pisanje, ki je napačno prikazovalo dosežke socialistične revolucije, ali pa bi s svojim načinom obravnave političnih, socialnih ali drugih tem utegnilo zbuditi napetost in nelagodje v javnosti. Ta zadnja kategorija očitno ni le neskončno plastična, pač pa tudi pripravno samo-nanašajoča: mar ni že samo dejstvo, da te oblast obtožuje, enako dejstvu, da si 'zbudil napetost in nelagodje v javnosti'?

Spomnim se, da sem v tistih letih vprašal nekega slovenskega politika, kako upravičuje ta zakon. Nasmehnil se je, mi pomežiknil in dejal: »No, moramo imeti neko orodje, s katerim po svoji volji discipliniramo tiste, ki nas spravljajo ob živce, ne da bi nas morala ob tem skrbeti pravna natančnost!«

Postmoderni šef

Toda obstoji še ena funkcija prepovedi prepovedi, ki ni nič manj ključna: funkcija ohranjanja videza (in vsi vemo, kako zelo bistven je bil videz v stalinizmu: stalinistični režim se je vsakič, ko je nastopila grožnja, da bo spodkoppan videz, odzval popolnoma panično). Zato ta prepoved prepovedi še zdaleč ni omejena na komunistične režime: operativna je tudi v današnjem permisivnem kapitalizmu. Postmoderni šef vztraja, da ni gospodar, temveč le koordinator skupnih kreativnih naporov, prvi med enakimi. V kolektivu naj ne bo nobenih formalnosti, šefa lahko nazivamo z njegovim vzdevkom, z nami bo delil obsceni vic in podobno, a ob vsem tem ostaja naš gospodar.

V Zahodni Evropi prehod od države blaginje k novi globalni ekonomiji zaznamujeta odrekanje in manjša varnost.

Razmerja gospodstva v takšni družbeni zvezi delujejo skozi njihovo zanikanje: da bi bila operativna, jih je treba ignorirati. Nismo samo zavezani pokornosti našim gospodarjem, ampak smo hkrati zavezani temu, da se vedemo, kakor da smo svobodni in enaki, kakor da tu ni nobenega gospodstva – kar zadevo seveda dela za toliko bolj ponižujočo. V takšni situaciji je, paradokсно, prvo dejanje osvoboditve zahteva gospodarju, naj se vede kot gospodar: treba je zavrniti lažno kolegialnost gospodarja in vztrajati, da nas obravnava s hladno distanco, kot gospodar.

Spominjam se, kako sem med služenjem vojaškega roka zavrnil prijazno ponudbo poveljujočega, da pustiva ob strani formalnosti

---

Dr. Slavoj Žižek je eden od najodmevnejših mislecev in najpogosteje citiranih avtorjev našega časa. Svojo misel je naredil za razburljiv šport, predavanja pa za odmevne nastope. Več kot sto izvirnih in prevodnih knjig potrjuje radikalni vpliv njegove kritične misli.

---

v najini komunikaciji, kar je pri njem izzvalo besen izbruh. Enako velja za patriarhalno gospodstvo nad ženskami: v modernih družbah to gospodstvo kot tako ni več priznано – zato je ena izmed subverzivnih taktik ženskega odpora ta, da se posmehljivo vedejo kot podrejene.

Medtem ko se vsako družbeno tkivo opira na določene izključitve in prepovedi, pa ne smemo pozabiti, da je ta logika izključitve vselej podvojena: ni izključen in potlačen le podrejeni Drugi (homoseksualci, ne-bele rase itd.), tudi sama moč izključitve in potlačitve je oprta na svojo lastno izključeno in potlačeno 'obsce-no' vsebino (izvajanje oblasti, na primer, ki se legitimizira kot legalna, tolerantna, krščanska ..., se opira na serijo javno utajenih obscenih ritualov nasilnega poniževanja podrejenih). Bolj splošno: tu imamo opravka z nečim, kar nas mika imenovati ideološka praksa dezidentifikacije. ■

MARKSIST MED SOVRAŽNIKI?

Foto: Miško Kranjec

Franjo Bobinac, predsednik Združenja Manager, v pogovoru z dr. Slavojem Žižkom.

Z zgornjo izzivalno samopredstavitvijo je dr. Slavoj Žižek dregnil managersko občinstvo na Spomladanskem srečanju Združenja Manager, 3. aprila v Portorožu (več na straneh 52 in 53). »In kaj lahko filozof pove managerski javnosti,« je še naprej vznemirjal duhove. Mnogim je v spomin najgloblje sedlo razglabljanje o postmodernem ukazu. Bistvo slednjega ni več preprosto sledenje ukazom, ampak nadgradnja: prikritim ukazom si moramo želeli slediti. »Postmoderne ukaze zasledujemo tudi v modernih trendih managementa, ko se šef vse bolj spreminja v koordinatorja,« je zaključil dr. Žižek in dodal, da se tradicionalna avtoriteta zato vedno bolj maskira.

Več o nastopu dr. Žižka najdete na spletnih straneh Združenja Manager, vključno z video posnetkom. **T.B.**